

4. Проблеми консолідації українського суспільства

Запорукою стабільного існування будь-якої держави, основою будь-якої стратегії національного розвитку є соціально-політична єдність та ефективне функціонування механізмів соціокультурної консолідації нації. Ігнорування необхідності забезпечення стабільності цієї основи призводить до реалізації потенційних ліній розколу – культурних, релігійних, етнічних, що існують у країні, аж до остаточної дезінтеграції держави на кілька самостійних суб'єктів.

Перш ніж перейти до детального розгляду чинників, що зумовлюють неоднорідність нашого суспільства, слід зазначити, що наявні в Україні відмінності в цілому ряді аспектів суспільного життя не є чимось унікальним і не можуть стати основою для фаталістичних прогнозів щодо її розколу. Можна навести цілу низку країн, що мають схожі проблеми, які, однак, не стали перешкодою на шляху побудови міцної і стабільної держави. Цілісність соціуму – це не лише продукт історії, а й результат функціонування соціально-політичних механізмів, спрямованих на консолідацію суспільства. Закономірним наслідком відсутності політики інтеграції в економічній, культурній, інформаційній сферах і слабкої загальнонаціональної ідентичності є зміцнення відцентрових тенденцій у розвитку суспільства, що і засвідчив електоральний розкол 2004 р., відлуння якого простежується й у результатах парламентських виборів 2006-го і 2007 р.

Загальнонаціональні соціологічні опитування засвідчують, що українці визнають значну схожість у культурі, традиціях і поглядах своїх співвітчизників незалежно від місця проживання. Проте, як свідчать результати опитувань Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова, у ставленні один до одного жителів Заходу, з одного боку, і Сходу та Півдня, з іншого, спостерігається певне відчуження: серед жителів Заходу позитивно ставляться до жителів Сходу та Півдня 57%, а серед останніх 50% висловлюють позитивне ставлення до жителів західних регіонів⁹⁷. Водночас ставлення до іноземної держави (Росії) на Сході та Півдні є помітно кращим (73%), ніж до регіонів своєї ж держави – Центральної (62%) і Західної України (50%), Галичини (50%).

Значні відмінності спостерігаються й у ставленні жителів різних регіонів до ідентифікаційних питань (зокрема, режиму використання мов), а також до знакових подій історії та прозахідних чи проросійських зовнішньополітичних орієнтирів. За даними згаданого опитування, за надання російській мові статусу другої державної виступає принципово різна частка громадян: на Заході – 3,2%, у Центрі – 27,1%, на Півдні – 54,8%, на Сході – 57,8%. Натомість за збереження статусу державної мови виключно за українською та за використання російської лише на побутовому рівні на Заході виступають 78,6%, у Центрі – 41%, на Пів-

дні – 12,2% і на Сході – 14,6%. «Компромісний» варіант – збереження української мови як єдиної державної із запровадженням водночас російської мови як «офіційної» на регіональному рівні – обстоюють 15,3% на Заході, 25,1% у Центрі, 14,2% на Півдні та 21,3% на Сході.

Для переважної більшості жителів західних областей пріоритетним напрямом зовнішньої політики є відносини з країнами Європейського Союзу (58,8%), тоді як для переважної більшості жителів Сходу і Півдня – відносини з Росією (62,1% і 56,6% відповідно). Цікаво, що і для жителів Центру країни російська перспектива видається привабливішою за європейську: за пріоритетність російського вектора зовнішньої політики виступають 32,4% опитаних, за пріоритетність європейського – 26,8%. Аналогічні відмінності зафіксовані й у відповідях на запитання стосовно членства України в різних міжнародних структурах (ЄС, НАТО): вступ до ЄС схвалюють 64,6% опитаних на Заході та 29,6% на Сході, вступ до НАТО – 31,3% і 7,2% відповідно.

Крім того, згадане опитування засвідчує наявність ще глибших розбіжностей в оцінках подій минулого. За цього простежуються такі регіональні особливості, які не вкладаються в схему «Захід+Центр проти Схід+Південь». Так, найбільше з тих, хто хотів би відновлення СРСР, – на Півдні (27,2%; за цього 46,2% бажають такого відновлення навіть попри те, що усвідомлюють неможливість цього). І в Центрі, і на Сході обидві категорії «ностальгуючих» становлять разом близько 51% (щоправда, у Центрі понад 31% респондентів розуміють, що СРСР відновити неможливо; на Сході таких 27%). Водночас на Заході обидві категорії «ностальгуючих» трохи перевищують 15%.

З іншого боку, на Заході лише 36% готові визнати адекватність реаліям боротьби проти фашизму назви «Велика Вітчизняна війна»; в інших регіонах цей радянський термін уважають прийнятним дві третини опитаних. Нейтральна назва «Друга світова війна» сприймається позитивно більш ніж 40% на Заході та менш ніж 30% у решті регіонів.

60% опитаних на Півдні і 54% на Сході вважають історію України невід'ємною від історії Білорусі та Росії. У Центрі таку думку поділяють 41,5%, на Заході – 17,4% опитаних. Натомість єдиними спадкоємцями історії й культури Київської Русі готові визнати себе 46% респондентів на Заході, 26% – у Центрі, 17,6% – на Сході; найменшою популярністю користується така думка на Півдні – 9,6%. Щоправда, оскільки в цьому опитуванні до складу Південного регіону віднесено й АРК, перекіс результатів може пояснюватися якраз урахуванням думки жителів півострова щодо історичної та культурної спадщини.

Отже, загалом можна виділити чотири основних чинники, що час від часу успішно використовуються для розколу українського суспільства:

- 1) етнічний, зумовлений поліетнічністю України;
- 2) мовний;

- 3) релігійний;
- 4) історичний (оцінка історичного минулого).

Етнічний чинник

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., в Україні проживало 48 240 902 особи, які, представляючи 134 етнічні групи, ідентифікували себе як громадян України. Серед них більшість становили етнічні українці (37 541 693 особи). Але водночас у державі налічувалося 8 334 141 росіянин, 275 800 білорусів, 258 600 молдован, 248 200 кримських татар, 204 600 болгар. Разом представники всіх національних меншин становили 22,2% загальної кількості населення України. З цього 80% з-поміж усіх етнічних неукраїнців становлять росіяни.

Водночас Україна дедалі наближається до формування політичної нації (протягом 2000–2005 рр. кількість тих, хто ідентифікує себе з українським громадянством, зросла з 41 до 54,5%), при цьому частка тих, хто асоціює себе з етнічною групою, коливається в межах 3%, а космополітів стало майже удвічі менше – 2,4% (табл. 17.1).

Таблиця 17.1. Динаміка ідентифікації громадян України, за даними Інституту соціології НАН України, %

Ким ви себе в першу чергу вважаєте?	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Не відповіли	0,2	0,3	0,8	0,2	0,2	0,1
Мешканцем села, району чи міста, в якому ви живете	31,3	30,2	31,6	32,3	30,5	24,3
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де ви живете	6,9	8,6	5,9	4,8	6,7	6,4
Громадянином України	41,0	34,6	41,0	41,1	44,2	54,5
Представником свого етносу, нації	0,0	0,0	3,0	2,5	3,1	2,1
Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,2	17,8	12,7	13,1	10,7	8,1
Громадянином Європи	2,8	2,8	0,7	0,5	0,7	0,8
Громадянином світу	5,6	5,7	2,7	3,6	2,4	2,4
Інше	0,0	0,0	1,6	2,0	1,4	1,4
Усього	1810 100,0	1800 100,0	1799 100,0	1800 100,0	1800 100,0	1800 100,0

Джерело: Панина Н. Социологический мониторинг. Украинское общество 1994–2005: Год перелома. – К.: ИС НАН Украины, 2005. – С.60.